गुलाब-वाटिका - ११

श्रीगुलाबरावमहाराजांची संवादरूपाने

आध्यात्मिकी प्रश्नोत्तरी

(ईश्वर,ज्ञान,भक्ति,योग,महात्मे -यष्टी८)

"युक्तीने पटवून देण्याचा माझा बाणा आहे"

श्रीगुलाबराव महाराज जीवनशताब्दी प्रकाशन

२०-९-२०१५

रु.१०

** संपर्क : नारायण मोहोड ०९८२२४४०९५१*
श्रीगुलाबरावमहाराज-ट्रस्ट,आळंदी-देवाची,जि.पुणे.

(२)

श्रीगुलाबरावमहाराजांच्या
वाङ्मयीन मूर्तीचे शिल्पकार

श्रीबाबाजीमहाराज पंडित

वयाच्या १९ व्या वर्षी चंद्रपूरचे नारायण पैकाजी पंडित श्रीगुलाबराव महाराजांकडे आले. सर्व प्रकारची कामे जीव ओतून केलीत.. त्यांचे ते निर्व्याज आणि उत्कट प्रेम पाहून महाराजांनी उद्‌गार काढले - ''मी पंडिताला वश झालो आहे'' गुरुभक्तीनं ओथंबलेल्या अन्तकरणाला आणखी काय हवं असतं? शेवटच्या वेळी तर महाराजांनी आपण होऊन आशीर्वाद दिला-''अरे पंडित, आजवर मी तुला काही दिलं नाही.माझे ग्रंथ वाच. तुला समजतील!

''या अमोघ शब्दांनी 'ये हृदयीचं ते हृदयी सामावलं. पंडितांचं सारं जीवनच उजळून गेलं.त्या सोज्वळ प्रकाशात हस्तलिखिते सूक्ति-रत्नावलीच्या रूपाने प्रकाशित झालीत अनूपंडितांच्या अखंड परिश्रमांनी महाराजांची वाङ्मयीन मूर्ती साकारली. दृष्ट लागावं असं अक्षरशिल्प मुद्रांकित होऊन सर्वांना उपलब्ध झाल ! .....

अनुक्रम

ईश्वर	५
अवतार	१०
अवतार	१७
भक्ती	१८
मंत्र	२२
श्रीगुरु	२२
शिष्याचा अधिकार	३०
गोष्ट	३८
महात्मा	४५

(३)

श्रीगुलाबरावमहाराज : जीवनकार्य

(इ.स.१८८१ ते १९१५)

''युक्तीने पटवून देण्याचा माझा बाणा आहे''

प्रज्ञाचक्षू श्रीगुलाबरावमहाराज म्हणजे विदर्भातील माधानचे गुलाब गुंडोजी मोहोड.चवथ्या महिन्यात नेत्रहीन, माधान-खेड्यातील जीवन, शिक्षणाचा अभाव आणि आयुष्य केवळ ३४ वर्षे ! अशी सर्वतः विपरीत परिस्थिती असूनही महाराजांनी केलेल्या ग्रंथलेखनरूप ज्ञानयज्ञाचे कार्य अजोड आहे.

श्रीमहाराजांची श्रीकृष्णाचे ठिकाणी माधुर्यभक्ती असल्यामुळे ते स्वतःला ज्ञानेश्वरकन्या आणि कृष्णपत्नी म्हणवीत.

श्रीमहाराजांनी ''श्रीज्ञानेश्वर मधुराद्वैत संप्रदाय'' प्रवृत्त केला. हा नाथसंप्रदाय असून उपास्यत्वेकरून वारकरी पंथाची शाखा आहे.

संतांची ज्ञानोत्तर पराभक्ती आणि शंकराचार्यांचा अद्वैत वेदान्त यांचा समन्वय करून शास्त्रीय खंडनमंडन पद्धतीने भक्तिशास्त्राची नवीन स्वरूपात मांडणी केली.

(४)

भगवंताचा सगुण विग्रह मिथ्या नसून सच्चिदानंदघन शुद्ध ब्रह्मस्वरूप आहे.तो ज्ञानानेही नाश पावत नाही, यासाठी अगदी नवीन शब्दयोजना सुचवून शंकराचार्यांच्या अद्वैतात 'अनध्यस्तविवर्त' या भक्ति-संकल्पनेचे नवे योगदान दिले.

जगातील सर्व धर्मांत आणि हिंदुसमाजातील विभिन्न घटकात परस्पर द्वेष वाढू नये म्हणून महाराजांनी समर्थ असा सर्वधर्मसमन्वयाचा मूलगामी सिद्धान्त जगापुढे मांडला.आणि आर्य-अनार्य, आर्य-दस्यु, आर्य-द्रविड, ब्राह्मण-ब्राह्मणेतर, उत्तर-दक्षिण, इत्यादि द्वेषभावनेला आणि त्यामुळे उत्पन्न झालेल्या असंतोषाला मूठमाती देण्यासाठी समन्वयरूपी प्रभावी हत्यार विचारवंतां हाती दिले. ०००

युक्तीने पटवून देण्याचा माझा बाणा आहे.

संपर्क : श्रीरंग घटाटे.बोलेपेट्रोलपंप,अमरावतीरोड,सिव्हिल लाइन नागपूर ४०००१.
टे-९३७२५२९७७० / ०७१२-२५३३९९७

संपर्क : श्रीरंग घटाटे.बोलेपेट्रोलपंप,अमरावतीरोड,
सिव्हिल लाइन नागपूर ४४०००१.
टे-९३७२५२९७७० / ०७१२-२५३३९९७

(५)

श्रीगुलाबरावमहाराजांची संवादरूपाने

.....आध्यात्मिक प्रश्नोत्तरी.....

१
ईश्वर

१. ईश्वर कोठे असतो ?

जेथे ज्याची पूज्यबुद्धि असेल तेथे ! सामान्य स्वरूपाने तो सर्वव्यापक आहे;विशेषस्वरूपाने भक्त हांक मारतील तेथे प्रगटतो.२

२. परमेश्वर दयाळू आहे तर भक्तांना दुःख कां देतो?

भक्तांना असा प्रश्नच उत्पन्न होत नाही. परमेश्वर आपल्यास दुःख देतो अशा प्रकारचा विचार भक्तांच्या मनास शिवणेच शक्य नाही. भक्त देहासक्तिरहित असतो; कारण त्याच्या बुद्धीचा विषय ऐहिक नसतो, म्हणून 'परमेश्वर आपल्याला दुःख देतो' हा विचार त्याला येतच नाही.

(६)

आता ज्यांना दुःख भासते त्यांच्या अंतःकरणात प्रेम नाही आणि असले तरी ते चंचल पदार्थावर बसले आहे असे समजले पाहिजे. ४

३. देव दयाळू कशावरून म्हणावा ?

भक्तावर संतुष्ट होतो यावरून.५

४. आज्ञा मोडली असता देवाला राग येतो असे शास्त्रात सांगितले आहे ते कां?

देवाला राग येवो किंवा न येवो, परंतु फुकट दया करणाऱ्याची नुसती आज्ञाही पाळू नये, हे मनुष्याला शोभते काय?७

५. देव दयाळू आहे तर आम्हाला दुःख कां देतो?

असे दुःख आपण दुसऱ्याला देऊ नये हा अनुभव दाखविण्याकरिता! एका राजाने आपल्या मुलाची विद्या पढणे झाल्यावर त्याला सभेत आणून पिटले व सांगितले की, ''तुला जसे लागले तसेच दुसऱ्यालाही लागत असते, हे लक्षात ठेवून दुसऱ्यास शिक्षा करीत जा''८

६ अहो, प्रारब्ध जर भोगल्यावांचून चुकतच नाही तर संकटसमयी परमेश्वराचा धांवा

(७)

करण्यातच काय अर्थ आहे?

तीव्र प्रारब्ध जरी भोगल्यावांचून चुकत नसले, तरी मृदु व मध्यम प्रारब्ध परमेश्वर-स्मरणाने अवश्य दूर होते आणि योगसहित परमेश्वर-स्मरणाने तर तीव्र प्रारब्धही दूर होते,असे माझे मत आहे.१०

७ परमेश्वर दयाळू आहे याविषयी प्रत्यय काय?

याविषयी मला स्वतःलाच अनुभव आहे. माझ्या इतका क्वचितच कोणाला असेल.मी शूद्रजातीत जन्मलो असून लहानपणापासून आंधळा आहे. मी लोकांकडून पुस्तके वाचवून घेतली आहेत; तथापि कोणते पुस्तक मला कोणी वाचून दाखविले असे विचारले तर त्याचे नांव सांगण्याचे मला धैर्य नाही; वाचून दाखविणारेच उलट माझे शिष्य झाले आहेत.तेव्हा हे जे मला विशेष ज्ञान व ऊहसामर्थ्य आले आहे त्याचे कारण माझे पुण्य असेल असे कधीही मला वाटत नाही. कारण (१) **'प्रारब्धाने'** तर मी आंधळा व शूद्र आहे.(२) **'संचित'** चांगले म्हणावे तर मला कामादिक विकार वाटेल तेव्हा वाटेल त्या ठिकाणी उत्पन्न होतात. (३) **'क्रियमाण'**

(८)

चांगले म्हणावे तर खोटे बोलणे व ब्राह्मणांच्या हातून सेवा घेणे हे सर्वांस ठाऊक आहे. -- तेव्हा इतके जबरदस्त ऊहसामर्थ्य परमेश्वराची दया नव्हे तर काय? मी छातीला हात लावून सांगतो की माझ्यापेक्षा बहुशः लोक चांगले आहेत. ११

८ मग आम्ही कितीही कुपात्र असलो तरी परमेश्वर दया करतो?

यात काय संशय ! परंतु समजा, त्याने तुमच्यावर दया केली तर तुम्हाला बोलण्याला तोंड नाही. तुम्ही परमेश्वराला दया करायला लाविले पाहिजे व आपले तोंड उजळ ठेविले पाहिजे. १२

९ एखाद्या संकटात परमेश्वरावर अत्यंत भरंवसा ठेवूनही ते संकट दूर न झाले तर काय करावे?

हे शक्यच नाही; म्हणून हा प्रश्नही योग्य नाही. 'आपल्या निश्चयातच चूक असते' म्हणून तसे होते; किंवा 'या क्षुल्लक फळापेक्षा परमेश्वराला एखादे मोठे फळ द्यावयाचे आहे' असे समजावे.१६

१० ईश्वर कसा आहे? कोठे आहे? काय करतो? व कां करतो?

ईश्वर म्हणाल तसा आहे. स्मराल तेथे आहे. मागाल ते देतो व त्यालाही काहीही जरूर नसल्यामुळे हे सर्व त्याच्या लीलेने घडते.१७

११ प्रसंगी विश्वास ईश्वरावर ठेवणे चांगले की आपल्या प्रारब्धावर ठेवणे चांगले?

ईश्वरावर ठेवणे चांगले, कारण प्रारब्धावर कितीही विश्वास ठेविला तरी, प्रारब्ध काही आपले केलेले मोडीत नाही, कारण ते स्वतः जड आहे. ईश्वर चेतन असल्यामुळे, तीव्र विश्वास असला तर या जन्मात किंवा मंद असल्यास पर जन्मात, प्रारब्ध निवटून फल देतो; म्हणून प्रयत्नवादी जो आहे त्याने परमेश्वरावर विश्वास ठेवून प्रयत्न करावा. २१

१२ सर्वच ब्रह्म आहे तर अनेक देवतांची पूजा कां निषेध केली आहे?

ब्रह्मात अनेकत्वच नाही आणि अनेक देवतांची पूजा कोणत्यातरी कामनेनेच होत असते; त्यामुळे एका

ईश्वरात सर्व सामर्थ्य आहे अशा बुद्धीस प्रतिबंध होतो. **जो भितो त्याचा भगवंतावर विश्वास कमी; हे मात्र ठरलेलेच आहे.**

१३ परमेश्वर आपले सर्व काही ऐकतो असे मानले तर कोणी कोणावरही अत्याचार करील?

कां? ज्याच्यावर अत्याचार करील, तो परमेश्वराला शरण गेला म्हणजे त्याचे परमेश्वर ऐकणार नाही, असे थोडेच आहे? दोघां भक्तात फार लढा पडला तर जय-विजयासारखी गती आहे, 'तुम्ही दोघेही भक्त असल्यामुळे मला काही बोलता येत नाही; तुमचा शाप तुम्हाला भोगला पाहिजे,' असे जयविजयांना देवाने स्पष्ट उत्तर दिले होते.२३

२
अवतार

१४ देव कसा आहे?

त्याला जो जशी हाक मारील तसा ! २४

१५ अवतार कशाला समजावे?

ज्यावर आपली पूज्यबुद्धी असेल त्याला!२५

१६ लोकांनी अवताराने काहीच केले नाही असे विचारले असता काय उत्तर द्यावे ?

आमच्या एवढ्याच कार्याकरिता अवतार झाला होता, असे ठासून सांगावे. २६

१७ अशाने सर्वच अवतार होतील ?२७

झाल्यास कोणता प्रत्यवाय आहे? पूज्यबुद्धि नसल्यावर प्रत्यक्ष ईश्वराच्याही अवताराचा काय उपयोग!

१८ अशा अवताराची निंदा होत असते?२८

निंदेतून सुटलेला असा कोणताच अवतार नाही. राम-कृष्णांची, निराकार परमेश्वराची निंदा मूर्ख करितात.

१९ तथापि अवताराचे सामान्य लक्षण काय पाहिजे?

ज्या धर्मात तो उत्पन्न होतो त्या धर्मातील शक्त्यनुसार कार्य करणे. ३०

२० त्याला आम्ही अवतार कां समजावे?

तुम्ही ते कार्य करीत नाही म्हणून ! ३१

२१ युगायुगाचे ठिकाणी मी अवतार घेतो असे देवांनी म्हटले आहे; मग आमच्याकरिता देव अवतार कां घेत नाही?

घेत असला तरी तुम्हाला त्याची किंमत नाही. कारण 'जे जे उत्कृष्ट सत्त्व आहे ते ते माझी विभूती आहे' असेही परमेश्वराने म्हटले आहे. तिकडे तुमचे लक्ष नाही.

जो जो तुमची आवडती गोष्ट करतो तो तो परमेश्वराचा अवतार नव्हे कशावरून? शिवाय, परमेश्वर तुमच्याच हृदयात आवेश करून तुम्हाला तो अवतार बनविणार नाही कशावरून? मी तुमच्या ठिकाणी अवतार घेणार नाही, असा काही त्याने तुमच्याजवळ पट्टा लिहून दिला आहे? ३२

२२ मग तो अवतार आमच्या कामाच्या आड कां

येतो?

शिशुपालालाही कृष्ण असताना असेच वाटत होते. ती विभूती तुमच्याकरिता नसेल, किंवा तुम्ही त्या विभूतिरूप कृष्णाचे शिशुपाळ असाल, हेच उत्तर!

मी तुमच्यामध्ये अवतरणार नाही, असे ज्याअर्थी परमेश्वराने सांगून ठेविले नाही, त्याअर्थी तुम्ही आपली शुभ प्रवृत्ती दाबूं नका. तो परमात्मा कदाचित् तुमच्याच हृदयात अवतार घेईल. ३२

२३ जो तो उठतो सुटतो आणि अवतार म्हणून पुढे येतो. मुसलमानसुद्धा अवतार म्हणून पुढे येऊन हिंदूंची हबेलंडी उडवितात. तेव्हा अवतार कोणाला समजावे व कोणाला समजू नये? ३६...

अवताराविषयी सामान्य व विशेष लक्षणे आर्यधर्मात सांगितली आहेत.

(१) ईशपुत्र(ख्रिश्चन),महंमदी, पारशिक, बौद्ध आणि जैन या प्रसिद्ध धर्मात अवतार मानलेले नाहीत.

(२) बौद्ध आणि जैन धर्मात अवताराचा जो आभास

आहे, तो देखील ऊर्ध्वगामी लोकांचा अतिशय आहे, अवतार नव्हे.

(३) ब्रह्माभासविद्यावादी (थियॉसफी) लोकांनी असेच उत्क्रांतिवादावर अवतारांचे काही तरी खूळ उभारले आहे. तथापि ते आर्यधर्मामधील अवतारांशी जुळत नाही.

(४) आता आर्यधर्मामध्ये अवतार सामान्य व विशेष रीतीने कसे मानले आहेत ते पहा. 'साधूंचे रक्षण, दुष्टांचा नाश व धर्माचे संस्थापन यासाठी मी युगीयुगी अवतरतो' असे भगवंतानी म्हटले आहे. हे अवतारांचे सामान्य लक्षण असून ज्यांची अवतार म्हणून कंठरवाने नांवे पुराणात आली आहेत ते विशेष अवतार होत.

उठला सुटला तो आता अवतार बनतो. त्याची परीक्षा अशी करून पाहावी की- एक तर तो पुराणात विशेष रीतीने सांपडला पाहिजे. नाही तर अवताराचे जे सामान्य लक्षण गीतेत भगवंतानी केले आहे ते तरी त्याच्या आंगी सांपडले पाहिजे. म्हणजे तो वैदिक धर्माला अनुसरून पाहिजे; वैदिक धर्मासाठी त्याच्या हातून महत्कार्य झाले पाहिजे.

इतर धर्माचा असेल तर त्याला वैदिकधर्मीय अवतार मानण्याचे काही कारण नाही. अलीकडे दत्तात्रेयाचे अवतार झालेले मुसलमान सुद्धा वाटेल त्याला पीराची, झोटिंगाची वगैरे पूजा लोकांना सांगू लागले आहेत.

२४ कांही वैदिक कर्मठादि मिळून धर्माचा प्रसार करीत आहे,त्यांना अवतार म्हणावे की नाही?

धर्मस्थापक व प्रचारक वेगळे असतात. धर्मस्थापकाचे लक्षण वर सांगितलेच आहे. केव्हा केव्हा ते एकही असतात. कपिल वगैरे पहिल्या प्रकारचे आहेत. श्रीकृष्ण, व्यास, शंकराचार्य, तात (श्रीज्ञानदेव) इत्यादिक पहिल्या प्रकारचे होत; आणि आनंदगिरी आदिक नुसते प्रचारक आहेत. ३९

२५ बरे ते असो, म्लेच्छ योनीत वैदिक धर्माचा उद्धार करणारा एखादा जन्मल्यास तुम्ही त्याला अवतार समजाल काय ?

म्लेच्छापेक्षाही खालच्या कोटीचे जे मत्स्यकूर्मादी जलचर व डुक्कर, सिंहादी पशु त्यांच्यामध्ये झालेले आम्ही अवतार मानीत नाही काय? परंतु वेदधर्मामध्ये

भेसळ करणारा मात्र नको; नाही तर निघावयाचा एखादा इसुर्वेद. ४०

२६ अलीकडे जे अवतार म्हणून प्रसिद्ध होत आहेत त्यांची वाट काय ?

कार्यापुरते विभूतिमत्व महात्म्यांत असते असे मी तुला पूर्वी सांगितलेच आहे. शिवाय,

लक्षणावाचून भलत्याला अवतार समजण्याचे बंड सकाम लोकांनी माजविले आहे. या लोकांच्या अवतारमंडळीत शुकाचार्यांचा, कपिलांचा किंवा ऋषभदेवांचा वैराग्यसंपन्न अवतार कोणीच नसतो. बहुतेक कामना पुरवणाऱ्या दत्तात्रेयाचेच अवतार फार असतात; व इतर देवतांचे जे अवतार असतात, ते आपल्या पूर्व प्रकृतीशी असंबद्ध असतात.

समर्थ मारुतीचे अवतार म्हणून ते ब्रह्मचारी राहिले; परंतु नुकतेच एक मारुतीचे अवतार निजधामाला गेलेले मी पाहिले. त्यांनी दोन लग्ने केली होती. हल्ली एक दत्तात्रेयाचे अवतार आहेत. त्यांची पूर्वजन्मीची बायको त्यांना हल्ली भेटली आहे म्हणतात! श्रीकृष्णाचे

कृष्णचैतन्य अवतार झालेत; परंतु त्यांनीही आपली कृष्णावताराची लीला येथे दाखविली नाही. परंतु लंगोटबंद ब्रह्मचारी जगद्गुरु श्रीदत्तात्रेय व मारुती यांनाही बायको करण्याची कां इच्छा झाली? हे कळत नाही.

''वैदिक धर्मस्थापकत्व व सदुद्धारकत्व हे अवतारांचे गुण अंगी असलेच पाहिजे''

अवतार विरक्त असेल तर **धार्मिकता** व तो भलकसा वागणारा असेल तर **आधिकारिक अलौकिकता,** हे दोन गुण त्याचे ठिकाणी असलेच पाहिजेत. ''एखाद्या ठिकाणी सार्वत्रिक अबाधित नियम आपल्या सामर्थ्याने करून ठेवणे याला आधिकारिक अलौकिकता म्हणतात.''

लौकिक प्रतिबंधाला भिऊन **धर्मप्रयत्न सोडणाऱ्या मनुष्यांची व विष्ठेतील किड्यांची आलस्यात्मक स्थिती सारखीच आहे.** अवताराचे तत्त्व तर **''मनुष्याच्या सत्प्रयत्नाला परमात्मा साह्य असतो''** या सिद्धान्तात आहे. ४२

४
ज्ञानविचार

२७ जागृती कोणती ?
ब्रह्मज्ञान. ४४

२८ सुषुप्ती कशास म्हणतात ?
विष्णूच्या मायेने मोहित होण्यास ! ४५

२९ स्वप्न म्हणजे काय ?
संसार ! ४६

३० अविनाशी आई कोणती ?
श्रुती (वेद)! ४७

३१ रडणाऱ्यापुढे हांसणे कोणाचे शोभते?
सर्वच जाणारे आहे असे जो पक्के समजतो त्याचे ! ४८

३२ आपण आपल्यास पूर्ण समजावे की अपूर्ण?
ब्रह्मज्ञानदृष्टीने पूर्ण समजावे व अंतःकरण-दृष्टीने अपूर्ण समजावे. ...४९

३३ ज्ञान कोणाकोणाला कसे मिळते ?
१- ईश्वराला ते अखंड असते.

२- योग्याला ध्यानाने मिळते, आणि
३- साधारण मनुष्याला प्रचंड अनुभवाच्या इतिहासाने मिळते. ५१

३४ सर्वाभूती परमेश्वर समजून व्यवहार कसा करावा?

भलतेच विचारलेस! ज्ञान होईल तरच सर्वाभूती परमेश्वर समजेल. ''भावनेने सर्वभूती परमेश्वर समजण्याची खटपट करू नये.'' ५३

३५ शास्त्रात सर्व भूतांना जो नमस्कार सांगितला आहे, तो मग कसा करावा? ५५

युगपत्(एकदम) करावा म्हणजे परमेश्वरास पोहचतो. पृथक् पृथक् करण्याची खटपट करू नये.

५
भक्ती

३६ भक्ति कशास म्हणतात ?
ईश्वरावर अत्यंत प्रेम ! ५६

३७ प्रेम कशास म्हणतात ?
आपण जितके आपणास आवडतो तितका ईश्वर

आवडला म्हणजे त्याला प्रेम म्हणावे. ५७

३८ अती काय काय सोडावे ?
भगवत् प्रेमावाचून सर्व काही ! ५८

३९ मर्यादा म्हणजे भय असते की प्रेम ?
मर्यादा म्हणजे भय नव्हे प्रेमच आहे, पण त्यात उच्छृंखलपणा नाही. ५९

४० खऱ्या प्रेमाला भंग केव्हां येत नाही?

भक्तीवाचून सत्य प्रेम उत्पन्नच होत नाही; आणि भक्ती उत्पन्न झाली म्हणजे प्रियाच्या लहानसहान गोष्टीसुद्धा कौतुकार्ह वाटतात. एक गोपी आपला अनुभव यशोदेला सांगते अवचित माझ्या डोळ्यांत गेला कण । फुंकून काढितां वाटले समाधान वो ।। **'आम्हाकरता प्रिय आहे'** असे वाटणे, काही भक्ति नव्हे. तर **'प्रियाकरताच आम्ही' आहो'** असे वाटणेच भक्ति होय. ६२

४१ भक्तीत मनुष्य प्रेमळ असला तरी नेभळा दैववादी होतो, हे कित्येकांचे म्हणणे बरोबर आहे काय?

असे म्हणणाऱ्याला भक्तीचा परिचयच नाही, असे मी म्हणतो. **प्रेमाने जितके स्वकर्तव्यधैर्य येते तितके दुसऱ्या कशानेही येत नाही,** असे माझे मत आहे. उलट, प्रेमरहित पुरुषच ईश्वराने माझ्या कर्मात साह्य करावे अशी नेहमी हाकाटी पिटतो; पण प्रेमळ पुरुष माझ्या प्रियाला कष्ट होऊ नयेत म्हणून आपले कर्तव्य अंगावर घेतो. हे त्याला प्रेमभावानेच वाटते. ईश्वरालाच सामर्थ्य कमी आहे म्हणून वाटत नाही. ६४

'ज्ञानाने निर्गुण व भक्तीने सगुण सर्वाभूती पाहता येते.' मूळात ते दोन्ही एकच आहेत. हे मी अनेक ग्रंथात सांगितले आहे.

४२ ईश्वर नुसत्या प्रेमानेच वश होतो, तर गाणे, नाचणे इत्यादि भजन, गंधपुष्पनैवद्यादि समर्पण पूजन, इत्यादि श्रम आर्यधर्मात व्यर्थ सांगितले आहेत की नाहीत ?

नाही. ज्याचा ज्याला प्रेम असतो तो त्याच्याकरता सामुग्रीचे श्रम करीतच असतो. आपल्या पुत्राच्या प्रेमामुळे आपण मेल्यावरही पुत्राला चांगले

सुख झाले पाहिजे, याकरता संसारी लोक श्रम करीत नाहीत काय? मग ईश्वरी प्रेमासाठी सामुग्रीचे सोंग केले तर काय तोटा आहे? ६७

४३ योगशास्त्रात पढतमूर्ख कोण ?

१- यमनियमांवाचूनच आसन-प्राणायामादिकांचा अभ्यास करणारा,

२- वैराग्यावांचून अभ्यासाच्या मागे लागणारा,

३- लोकांना फसविण्याकरता मनाची एकाग्रता करणारा,

४- आणि रोज योग्याभ्यास साध्य होऊनही सिद्धींच्या आशेने नवीन धारणा बदलणारा!

हे चवघे शंकरापासून योग शिकत असले, तरी गुरूच्या माथ्यावर अपयशाचे खापर फोडतात. ६८

४४ हठयोग कोणाच्या उपयोगास येत नाही?

ज्याची कोठूनही एकवेळ निष्ठा उडाली आहे त्याच्या !

थंडीत प्राणायाम केला असता थंडी वाजत नाही हा सर्वांना पाहण्यासारखा सोपा अनुभव आहे. सशास्त्र मेहनत करणाऱ्याला तर महिन्याच्या आतच हा अनुभव

येतो. ६९

४५ योग येत नसेल तर ज्ञान्याने वासनाक्षय कसा करावा ?

वासनांचा क्षय ज्ञानानेच होत असतो, तथापि कोणी न सांगितलेली अशी एक नवी युक्ति सांगतो. माझे मत असे आहे की,

असद्वासनांचा रोधूनच क्षय करावा, आणि सद्वासनांचा भोगूनच क्षय करावा. ८०

६
मंत्र

४६ उत्तम मंत्र कोणता ?

अत्यंत निष्ठेने घेतलेले आपल्या उपास्याचे नांव ! ८३

४७ मंत्रावर श्रद्धा ठेवावी असे कां सांगितले. आहे ?

श्रद्धा न ठेवली तर ईश्वराच्या वाणीवरच अविश्वास होतो म्हणून! ८५

७

श्रीगुरु

४८ मनुष्याला उपदेशक किती असतात?

१ - सामान्य धर्मतत्त्वाकरता **शास्त्र,**

२ - विशेष धर्मतत्त्वाकरता **गुरु,**

३ - व्यवहाराकरता **लोक.**

हे तीन मनुष्यास उपदेशक असतात. ८६

४९ सदुपाध्याय कोणास म्हणावे ?

आपद्धर्म व संपद्धर्म दोन्ही अवगत आहेत व ते आचरण करवितो त्यास! ८९

५० आचार्य कोणास म्हणावे ?

मुख्य धर्म व प्रासंगिक धर्म शास्त्रातून काढून प्रसंगी जो समन्वयाने पुढे ठेवितो त्यास! मग ते धर्म प्रवृत्तिलक्षण असोत की निवृत्तिलक्षण असोत. ९०

५१ व्यावहारिक गुरु व पारमार्थिक गुरु या दोघांची आज्ञा कशी पाळावी?

स्वार्थसहित व स्वार्थरहित. ९१

५२ गुरु कोण ?

सन्मार्गदर्शक ब्रह्मज्ञान सांगतो तो ! ९७

५३ गुरुवाक्य कशास म्हणतात ?

शिष्याची निष्ठा असली तर विवेकाच्या अपेक्षेवाचून आत्मज्ञान करून देणारा शब्दसमूह.९८

५४ वेद म्हणजे काय ?

श्रीगुरूचे वचन ! ९९

५५ गुरुत्वाचा अभिमान कसा गळतो?

शिष्याचे जे सद्गुण असतील तेही आपल्या अंगी आणण्याची खटपट केल्याने ! १००

५६ जितुके कां आपणास ठावे । तितुके हळूहळू शिकवावे । शहाणे करूनि सोडावे । सर्व लोकां।। हे जे समर्थांचे म्हणणे, याविषयी आपणांला कसे काय वाटते?

मला अगदी समर्थ म्हणतात तसेच वाटते परंतु समर्थांनी 'जितुके' असा जो शब्द घातला आहे त्याकडे मात्र सध्याचे असे करणारे दुर्लक्ष करतात हे पाहून वाईट वाटते. 'जितुके' म्हणण्यानेच शिक्षकाची अपूर्णता समर्थ सुचवीत आहेत. म्हणून दुसऱ्याला हळूहळू शहाणे करताना आपणही दुसरीकडून शहाणे होण्याचा सपाटा

सुरु ठेविला पाहिजे. कारण शिकविणाऱ्याला शिकणाऱ्यापेक्षा दुप्पट जोराने शहाणे होण्याचा पुरवठा दुसरीकडून करून घ्यावा लागतो; नाही तर **'पीतशिष्यांजलिजल'** व्हावे लागते, किंवा शिष्यांना तरी तो गुरु फसवितो. १०१

५७ सर्वच पदार्थांपासून जर गुण घेता येतात तर गुरूचे बंड कशाला पाहिजे ?

अरे, गुरु शिक्षक असतो. सृष्टपदार्थ शिक्षक नसतात तर त्यातील गुण आपल्याला वेचून घ्यावे लागतात. सृष्टपदार्थापासून गुण घेताना आपल्याच बुद्धीची कुशलता असते. आणि आपली बुद्धी जेथे कुंठित होते तेथे गुरूची कुशलता असते. सृष्टपदार्थांच्या कोटीत गुरूला नेऊन बसविणे मूर्खपणाचे आहे. कारण सृष्ट पदार्थांपासून गुण घ्यावेत हीही सूचना गुरु व शास्त्रांचीच होय. १०४

५८ हल्ली शाळातून कोणत्याही विषयास शिक्षक मिळतात, म्हणून पूर्वीची गुरुसेवा इत्यादी सर्व गतार्थ झाले आहे की नाही ?

मुळीच नाही. खरे आईबाप किंवा औरसपुत्र ज्याप्रमाणे विकत मिळत नाहीत, त्याप्रमाणे खरे गुरूही पैसा-पासरी लागलेले नाहीत

द्रव्याचेनि अभिलाखे । असाधु नेणों काय बके ।
म्हणोनि तयाचेनि मुखें । श्रवण न करावे गा ।।

परमार्थविषय बाजूस ठेविला तरी द्रोणाचार्यांनी जी धनुर्विद्या अर्जुनाला शिकविली, ती आपल्या पोटच्या मुलाला शिकविली नाही. नुसत्या पगारावर असे निर्लोभी गुरु मिळणे शक्य आहे काय? केवळ पगाराने प्रेम उत्पन्न होत नाही व हजारो मुलांना प्रेमाची गोष्ट एकदम सांगताही येत नाही. केवढाही पगारी शिक्षकसमुदाय मिळाला तरी कळकळीच्या गुरूची अपेक्षा आहेच, असे माझे मत आहे. १०५

५९ महाभारतात पित्यापेक्षा आई व आईपेक्षा गुरु श्रेष्ठ कां सांगितला आहे ते मला चांगले समजले नाही ?

१- पिता जन्मदाता असल्यामुळे श्रेष्ठ आहे.

२- आई जन्म देणारी असून शिवाय मुलाकरता

मृत्युसमान गर्भदुःख सहन करते म्हणून ती पित्यापेक्षा श्रेष्ठ होय. आता आईबापांचा केवळ जन्मसंबंधच आहे. म्हणून प्रसंगी त्यांच्या हातून पुत्राच्या सद्धर्मप्रवृत्तीलाही प्रतिबंध होण्याचा संभव आहे.

३- श्रीगुरूची गोष्ट तशी नाही, कारण त्यांना सद्विद्येमुळेच आपला शिष्यावर हक्क आहे असे वाटत असते 'आपण जर सच्छास्त्राच्या विरुद्ध सांगितलेच तर आपला गुरुपणाचा हक्क नाहीसा होईल' हे ते जाणत असतात, म्हणून त्यांच्या हातून शिष्याच्या सद्धर्मप्रवृत्तीला प्रतिबंध होणे शक्य नाही.

शिवाय, आईबापांचा संबंध इहलोकापुरताच असून श्रीगुरूचा संबंध परलोकांचीही तयारी करून देतो. केवळ ऐहिक विद्या सांगणाऱ्या गुरूपेक्षा मात्र आईबापच श्रेष्ठ आहेत, कारण इहलोकापैकी पुरुषांना आईबापांचा व स्त्रियांना पतीचा जितका संबंध आहे, तितका अन्याचा नाही; पण त्यातही सद्गुणलाभ असेल तर ऐहिक गुरु आईबापांपेक्षा श्रेष्ठ होईल.

वैराग्यशील दरिद्री महात्म्याला गुरु मिळतात

आणि वैराग्यरहित कुबेरालाही गुरूपासून काही फायदा होत नाही. १०६

६० दयाळू कोण ?

संशयच्छेत्ता. १०७

६१ सद्गुरूची साधी परीक्षा कशी करावी ?

योगादि शास्त्रात अनेक प्रकारच्या कठिण परीक्षा सांगितल्या आहेत, परंतु **'निष्कामाला पाहून अत्यंत द्रवणे व सकामाला पाहून दैवानुसार वागणे'** हे सद्गुरूचे सोपे लक्षण आहे. यांच्या उलट लक्षण असद्गुरूचे आहे. १०८

६२ गुरु अल्पज्ञानी आहे हे कशावरून ओळखावे?

जो निरूपणातकसर करतो त्यावरून!११०

६३ सर्वच ज्ञान गुरुजवळचे संपले तर शिष्य विरुद्ध होण्याचा संभव आहे तर कसे करावे?

हा प्रश्न मूर्ख गुरूस उत्पन्न होतो. 'ज्याचे ज्ञान अनंत शिष्य ब्रह्म होऊनही शेष राहते तोच यथार्थ गुरू होय'.

मनातील सर्वच अनुभव शब्दात सांगता येत

नाही; म्हणून आपले ज्ञान संपून जाईल, या भीतीने जो शिष्यास सांगत नाही तो गुरु नपुंसक समजावा व श्रीगुरूच्या ज्ञानाचा अंत लागला असे ज्या शिष्यास वाटते तो मूर्ख व कृतघ्न समजावा. परंतु हा सिद्धान्त पारमार्थिक गुरुशिष्यांनाच मात्र लागू आहे. १११

६४ पारधी कोणास म्हणतात ?

ज्ञान नसताना अनेक शिष्य आपल्या जाळ्यात ओढून फसवितो, अशा गुरूस ! ११२

६५ अपगुरु कोणास म्हणावे ? ११३

ज्याच्या अनुयायी-समाजात ज्ञातिनिपात उत्पन्न झाला असता जो निस्पृहतेने तेथून निघून जात नाही त्यास ! आमचे गुरुपण लोकांनी जबरदस्तीने कबूल करावे असे ज्यांना वाटते ते लोक उभे जाळले पाहिजेत.

६६ गुरु म्हणून फसविणारा मनुष्य कसा ओळखावा?

पुष्कळ गोष्टीवरून त्याला ओळखता येते. तथापि श्रुतिस्मृतीत ज्या गोष्टी गुह्य म्हणून सांगितल्या नाहीत, अशा फाजील गोष्टींना फसवे गुरु महत्त्व देत असतात.

आणि त्या गोष्टी खरोखरच फाजील असून साऱ्या जन्मात त्यांच्या गुह्यांचा शोध केला असता सांपडत नाही.

याविषयी एक उदाहरण सांगतो. -

एका गुरुसिंगाचे म्हणणे असे होते की भारताचे पर्व अठरा, भगवद्गीतेचे अध्याय अठरा, दलही अठरा अक्षौहिणी व भारतीय युद्धही अठरा दिवस; तेव्हा या अठराच्या आंकड्यात केवढी जादु भरली आहे बरे! अहाहा! काय ही उदात्त कल्पना व अचाट गुह्याचा शोध! या गुरुसिंगाच्या तोंडात जर अठरा दिल्या असत्या तर किती बरे बाहेर पडले असते?११५

६७ तोंडपुजा गुरूचे साधे लक्षण कोणते? ११६

निष्कामांची उपेक्षा करून इतरास मान डोलविणे.

६८ तोंडपुजे शिष्य कसे असतात ?

तोंडावर गुरूची स्तुती करून पारिक्षक लक्षण, आपण अपूर्ण असून, जे दुसऱ्यावर लावतात आणि गुरुसमोरही कधी कधी त्याचा प्रयोग करतात ते! ११७

८

शिष्याचा अधिकार

६९ एखादी गोष्ट विचारली तर 'तुम्ही अधिकारी नाही' असे कोणी म्हणत असतात, ते सर्वथा बरोबर आहे काय ?

ते योग्य असले तरी फसवे गुरु आपल्या शिष्यांना फसविण्या-करताही बहुधा असे म्हणत असतात. म्हणून कोण्या शास्त्रास अधिकारी पूर्वसिद्ध पाहिजे व कोण्या शास्त्रास नको, हे मी येथे सांगून ठेवतो.

१- वेदान्तास साधनचतुष्टयसंपन्न पूर्वसिद्ध अधिकारी पाहिजे, तो नसल्यास गुरूवर जबाबदारी नाही;

२- पण योगाची गोष्ट तशी नाही. योगात यमनियम देखील शिक्षेत घातले असल्यामुळे, ते कसे शिकवावे? ही जबाबदारी गुरूवरच आहे. सांगून जर शिष्य करणार नाही, तर मात्र कोणत्याच शास्त्रात गुरूवर जबाबदारी नाही.

३- पूर्वमीमांसा शास्त्रात वर्णाश्रमादिनिष्ठ पुरुष अधिकारी पाहिजे.

४- पण वैद्यक, नीति, ज्योतिष् इत्यादि शास्त्रात अधिकारी शिष्य गुरूलाच तयार करून घ्यावे लागतात.

७० कोणाला थोड्या सेवेने धर्म सांगावा व कोणाला पुष्कळ सेवा केली असताही सांगू नये?

१.जो इंद्रियांचा निग्रह करितो त्याला फार थोड्या सेवेने धर्म सांगावा.

२.जो इंद्रियनिग्रह करीत नाही त्याला पुष्कळ सेवा केली तरी धर्म सांगू नये. १२१

७१ इंद्रियनिग्रह कसा ओळखावा ?

प्रसंगावरून ! १२३

७२ शिष्याने गुरूत कोणता गुण मुख्य पहावा?

आपल्याला पाहिजे असेल ते ज्ञान ! १२४

७३ गुरूंनी शिष्याची परीक्षा कशी करावी ?

स्वतः दूषित झाल्यासारखे दाखवून ! १२५

७४ कोण्या प्रश्नाचे उत्तर द्यावे ?

विकाराने केलेला नसेल त्याचे ! १२६

७५ प्रश्न विकाराने केला आहे असे केव्हा समजावे?

प्रश्नकर्त्याला संमत असलेल्या वाक्याचाही जो

बुद्धिपूर्वक दुसरा अर्थ करतो तेव्हा ! १२७

७६ आपण प्रेमाने सांगितलेले ज्ञान जो विसरतो किंवा भलतेच प्रतिपादन करतो, त्याविषयी काय करावे?

तो विचारील तर मौन राहावे. १२८

७७ आपण लोभी आहो असे विनाकारण शिष्यास वाटत असल्यास गुरूंनी काय करावे?

आपले दुर्गुण व दुसऱ्या कोणाचे तरी सद्गुण दुसऱ्याकडून त्याच्या कानावर घालवावे व नंतर त्याला दुसरा गुरु बोटाने दाखवावा. १२९

७८ ज्ञान घेऊन शिष्य गर्विष्ठ झाला असता कसे करावे?

त्याचेपुढे लाजल्यासारखे व क्षमा मागितल्या सारखे करून त्याविषयी उदासीन राहावे; म्हणजे गुरुद्रोहाने त्याची बुद्धी क्षय पावते व सर्वत्र अपकीर्ती होते. कृतघ्नाला कोणीच चांगले म्हणत नाही; आणि तो जर परशिष्यत्व ग्रहण करील, तर पीडाच टळली म्हणून उगे बसावे; परंतु त्याच्याशी प्रत्यक्ष वाद घालू नये. १३०

७९ बुद्धांच्या शिष्यांप्रमाणे शिष्यांत भांडण लागल्यास गुरूंनी कसे करावे?

भांडण स्वार्थाकरता असेल तर, भांडणाऱ्या सर्वासच शिष्य समजूं नये; आणि भांडण गुरुकार्यार्थ असेल तर जो अधिक असेल त्याला उचलून धरून, जातील त्यांची उपेक्षा करावी. १३१

८० तर मग गुरूही,आपला तळिराम गार करून घेण्याकरता परमार्थ झाकून ठेवतात, असे म्हणण्यास काय हरकत आहे? १३२

छे, तसे असते तर गुरूंनी वैराग्याची प्रशंसाच केली नसती. शिवाय आत्मानुभव अपरोक्ष आहे, तो बहुधा विरक्त पुरुषापासूनच मिळविण्याची खटपट करणे चांगले आणि अविरक्त पुरुषापासून जर तो यथार्थ झाला तरीही त्याची काही हानी नसते. परंतु तो अविरक्त देखील अंतर्विरक्तच असतो.

८१ गुरूला सर्वस्व अर्पण करावे, हे एक वैराग्यप्रशंसेच्या विरुद्ध नाही काय? कारण जर गुरु विरक्त आहे तर शिष्याचे सर्वस्व

घेऊन त्याला करावयाचे काय आहे?

ज्याला अनुभव आहे त्याला ह्या शंकाच येत नाहीत कारण तो साक्षीरूपाने आपल्या प्रारब्धाला पाहत असतो. परंतु ज्याला तसा अनुभव नाही त्याच्या प्रश्नाला आम्ही असे उत्तर देतो की -

शिष्यांनी सर्वस्व अर्पण केले तरी गुरूंनी त्याचा उपभोग घ्यावा, असे कोठे सांगितले आहे?

-अथवा गुरु, गृहस्थ आणि धूर्त असेल तर, शिष्याला सर्वस्व अर्पण करण्यास सांगतो असे धरून चालले तरी त्यानेही आपले कोण्या गुरूला सर्वस्व अर्पण केले असेल की नाही? आणि तशी ती परंपराच चालत असेल तर मग इतर क्रयरहस्याप्रमाणे हाही एक वेदांताश्रित व्यवहार ठरला तर तो तिरस्कार्य काय म्हणून? त्याच्यायोगाने उलटी वेदान्ताची आवश्यकता व दुर्मिळता वाढल्यामुळे अर्थशास्त्राच्या दृष्टीने वेदान्त ही एक जगाची संपत्ति ठरणार आहे; आणि त्याला झाकून ठेवणे हे एक भूषणच होईल.

आता 'वेदान्त तितका दुर्मिळ नाही, पण भोंदू

(३७)

गुरु त्याला दुर्मिळ करतात' असे जर कोणाचे म्हणणे असेल तर मग जी वस्तू दुर्मिळ नाही, तिच्याकरता गुरुजवळ जाण्याची जरूरच नाही. मग भोंदू गुरु परमार्थ झांकतात अशी कागाळी व्यर्थ आहे.

बरे, दुर्मिळ नसलेलीं वस्तू आपल्याच ताब्यात ठेवावयाची अशी जर का त्या गुरुमध्ये शक्ती असेल, तर ती वस्तू त्याच्या ताब्यातून काढून घेण्याचे दोनच उपाय ठरतील. एक तर गुरुवर्गाला साफ कापून काढणे; किंवा त्याची प्रार्थना करून मागून घेणे. पहिल्या उपायाने त्याची दुर्मिळता मात्र उलटी अधिक वाढणार आहे. कारण वेदान्त हा जमिनीत रोवलेला काही पदार्थ नसतो, तर तो अंतःकरणात असतो.

पुस्तके लिहिणे किंवा लिहिलेली समजून घेणे देखील अंतःकरणाच्या खुलेपणावर अवलंबून असते.

कापाकापीने हा खुलेपणा अर्थातच राहणे शक्य नाही. बरे, पहिलेपासूनच कापाकापी सुरू झाली तर पुस्तके वाचण्यापुरते व त्यातील परिभाषा समजण्यापुरते तरी ज्ञान कसे शिकता येईल?

(३८)

शिवाय, औरंगजेबाने जाळले त्याप्रमाणे जर ग्रंथ नष्ट होण्याचा प्रसंग आला, तर माणसाच्या पाठपरंपरेनेच त्यांचे रक्षण होणे शक्य असते. म्हणून (गुरूची) प्रार्थना करणे हा एकच उपाय शेष राहिला. पण प्रार्थना करण्याला अटी कबूल कराव्या लागतात, हेही अर्थशास्त्रदृष्टीनेच ठरलेले आहे.

आता वेदान्त दुर्मिळ असो की सुलभ असो, आम्हाला त्याची आवश्यकता नाही, असे जर कोणाचे म्हणणे असेल, तर तो झांकून ठेवतात अशी कागाळी करण्यात काय अर्थ आहे? ठेवीत ना बापडे! कोणी आपली जीभ झाकून ठेविली तर आपल्याला काय करावयाचे आहे?

परंतु व्यावहारिक सुधारणा कितीही झाल्या तरी भारतरामायणी दैवीयुद्धासारख्या किंवा सध्याच्या आंग्लशार्मण्य मानुषी घोर युद्धासारख्या आपत्ती व त्यांचे मूळ जे चित्ताचे रागद्वेष ते शमविण्याला परमार्थच आवश्यक संपत्ति आहे हे ठरले आहे.

कलकत्त्यास निघणाऱ्या 'पैशाचिक मासिक'

(३९)

पुस्तकात एका रशियन तत्त्ववेत्त्याचे उद्‌गार लिहून आले ते अशा अर्थाचे आहेत :-

'कलाकौशल्याची सुधारणा करण्याकरता ईश्वरावर विश्वास न राहून ते आपसात लढून मरतील.'' व त्याप्रमाणेच हल्लीची स्थितीही आहे. म्हणून

''आपल्या अंगच्या शक्तीचा सदुपयोग होईल व ती कायम राहील इतक्या-पुरतीच जड सुधारणा करून बाकीची सर्व शांतता वेदान्तानेच होणारी आहे.''

म्हणूनच, आर्य राष्ट्राने वेदान्त ही आपली मुख्य संपत्ती ठरवून टाकली आहे; आणि संपत्ती म्हटली की दुर्मिळता, आवश्यकता, शुल्कप्राप्यता, यत्नशक्यता इत्यादि अर्थशास्त्रीय व्याख्या तिला लागू होणारच.

म्हणून 'परमार्थ अधिकाऱ्यालाच सांगणे' हे तत्त्व काही जगद्विलक्षण व भोंदूपणाचे नव्हे हे पक्के लक्षात ठेव. १३३

८२ शिष्याची बुद्धी विकारी असते म्हणून गुरूची जरूर आहे; पण गुरूची बुद्धी विकारी कशावरून नसते?

(४०)

गुरुची बुद्धी विकारी असली तरी - 'आपला विकार तिच्यापासून जातो की नाही इतकेच शिष्याला पाहणे आहे.'

गंगा अनेक पुरुषांचे पाप ग्रहण करते, म्हणून ती स्वतः भयंकर पापिणी असेल, या शंकेच्या कोटीतलाच हा तुझा प्रश्न आहे.

एखादा शस्त्रवैद्य शस्त्रधारी आहे, एवढ्यावरूनच त्याला चोर किंवा डाकू समजता येत नाही; तर तो त्या शस्त्राने आपले दुःख दूर करतो, की आपल्यावर प्रहार करतो इकडे लक्ष दिले पाहिजे. १३४

८३ अहो, पण तुमच्या वैदिक धर्मातले गुरु अतिशय क्रूर असतात. महाभारतात अशी एक कथा आहे की, एका गुरूने आपल्या शिष्याला खाण्यापिण्याची इतकी बंदी केली की, शेवटी तो रुईचे दुध पिऊन आंधळा होऊन विहिरीत पडला. तसेच वैदिक धर्मातील देवही अतिशय क्रूर आहेत. श्रियाळ राजाचा बाळच महादेवाने खाण्यास मागितला.

(४१)

जिला जेवूं घालण्याची संवय आहे, तीच आई तोंडात थापड मारण्याला समर्थ असते. 'नेभळ्या नपुंसकाची शांती काही सुधारण्याला कारण होत नाही.'

९
गोष्ट

लहानपणी माधानास मी रंगोपंताच्या शाळेत जात असे, परंतु तेथे खोड्या फार करीत असे. रंगोपंत वारंवार म्हणत असत की, 'हा गुणासाठी मार खात नाही, पण खोड्यांसाठी मार खातो'

एके दिवशी मी खोड्या केल्या तेव्हा तरवडाचे फोक तोडून आणून रंगोपंत म्हणाले, 'काढ रे गुलाब्या आंगरखे' व नंतर आंगरखे काढल्यावर मला तरवडाच्या (तरोटा) फोकाने चांगले झोडून काढले. यावरून काय बोध घ्यावयाचा की, आंगरख्याच्या आत जो माझा देह होता त्याला शिक्षा करावयाची असल्यामुळे आंगरख्याचा उपाधि दूर करून नंतर देहाला झोडून काढले.

याप्रमाणेच परमार्थात मनालाच शिक्षा द्यावयाची असल्यामुळे गुरु हे देह-उपाधीपासून दूर करण्याकरता

(४२)

त्याला त्रास देतात. परंतु परमार्था करता मृत्यूसारखाच ज्याचा निश्चय झाला आहे, तो त्या त्रासाविषयी कुरकुरही करीत नाही. तितका ज्याचा निश्चय नाही, त्यालाही सक्तीने शिक्षा देणारे गुरु मात्र लुच्चे खरे!

हल्लीच्या आमच्यासारख्या गुरूत व पूर्वीच्या ऋषीत इतकाच काय तो फरक आहे. बाकी त्या ऋषींच्या क्रौर्याचे आम्हाला भूषणच वाटते व त्यांच्यासारखे आता जे असतील त्यांच्याविषयीही वाटते. १३५

८४ तर मग गुरु शिष्याला एकदम कापून कां टाकीत नाहीत?

एखाद्या रोगाला कापण्याकरता विष सुंगविणारा वैद्य त्यास एकदम मारूनच कां टाकीत नाही, असे विचारण्यासारखाच हा प्रश्न आहे. देहापासून मन व मनापासून आत्मा जो वेगळा करावा लागतो, तो मंथन करून करावा लागतो. मेल्यावर मन महानिद्रेत जाते. त्या ठिकाणी मंथन होऊन लोण्याप्रमाणे ते उपाधीपासून पृथक् करणे शक्य नसते.

'गुरूने दिलेला प्रणव ही वरची अरणी आणि

(४३)

आपला देह खालची अरणी, या दोहोमध्ये ध्यानरूपी निर्मथन केले असता आत्मरूप अग्नी उत्पन्न होतो,' असे श्वेताश्वतर श्रुती सांगते. तेव्हा हे काम जागृतीतच व्हावयाचे असल्यामुळे अधिकारी शिष्याच्या नाशाचे गुरूला काही प्रयोजन नाही; आणि जो उन्मत्त आहे, ज्याचा अधिकार अन्य जन्मावर अवलंबून आहे, त्याचा शापाने नाश करून अन्य जन्मी दया करण्यासही तपस्वी गुरु समर्थ असतातच. त्याविषयी उपनिषदांतील इंद्राने केलेल्या कोटी संन्याशांच्या वधाची कथा प्रमाण आहे. परंतु यात एक रहस्य आहे, ते हे की,

'गुरुजनांचा वर भयंकर नाही, तसा शापही भयंकर नाही, पण उपेक्षा मात्र भयंकर आहे' १३६

८५ वेदाने एक खरे सांगितले असता अनेक प्रकारचे ग्रंथ असतांही पुनः गुरु कशाला पाहिजे?

याविषयी तुला एक गोष्ट सांगतो. -

गोष्ट - एका आईचे मूल सर्वदा खेळण्यामध्ये निमग्न असे. जोपर्यंत खेळगडी जवळ असत, तोपर्यंत

(४४)

जेवण्याची देखील त्याला आठवण राहत नसे. खेळगड्यांपासून दूर झाले म्हणजे ते आपल्या आईच्या म्हणण्याप्रमाणे जेवीत असे. म्हणून त्याच्या आईला खेळगड्यांपासून दूर करून त्याला घरी जेवावयास बोलावण्याकरता रोज नव्या युक्त्या कराव्या लागत असत.

एक दिवस सांगावे लागत असे, 'तुझे बाबा बोलावितात.' एखादे दिवशी 'तुझ्याकरता भातके आणले आहे' म्हणून सांगावे लागे. एखादे दिवशी 'आपले घरी चित्रकार आला आहे तो पहा' म्हणून सांगावे लागले. एक दिवस तर 'तुझी आई आजारी आहे' म्हणून त्याला सांगावे लागले! एक दिवस 'तुझा बाप मेला' म्हणून त्याला सांगावे लागून, तो रडत घरी आला, तेव्हा बापाने सांगितले की, 'तूं जेवावयास आला नसतास तर मी खराच मेलो असतो.' जेवण रोजचे भाजीभाकरीचेच होते परंतु खेळगड्या-पासून दूर करण्याकरता रोजच्या नव्या युक्त्या कराव्या लागत असत.

(४५)

त्याप्रमाणे आपले मन इंद्रियारूपी खेळ-गड्यांच्या स्वाधीन होऊन अनेक विषयरूपी खेळात नेहमी गुंतले असते. कधी स्त्रीरूपी माकडाच्या गळ्यात ते आपल्याला बांधून घेते. कधी कारस्थानरूपी बुद्धिबळ खेळत असते. कधी ते पदव्यांकरता सारिपाट खेळते. आत्मज्ञान व ध्यानरूपी अन्न जरी एकच द्यावयाचे असते, तरी मनाला इंद्रियरूपी खेळगड्यांपासून निराळे करण्याकरता अनेक ग्रंथांची व नित्य गुरूची अपेक्षा आहेच. १३७

८६ गुरूचे सिद्धांत पूर्वीच चुकले असल्यास ते खंडण करण्यास काय हरकत आहे?

साक्षात्कारविषयात ते तसे होणे शक्य नाही; कारण त्यात कोणत्याही वेळी -

१- शिष्य निदिध्यासनदशेत असतांना गुरूचे वरिष्ठत्व आणि

२ - साक्षात्कारदशेत असताना गुरुसमत्व व

३ - भक्तीत गुरूचे वरिष्ठत्व, अनिवार्य आहे. १३९

८७ पारमार्थिक गुरूमध्येही दोष दिसल्यास ते कसे उपसाहावे? आणि भर्तृहरीने तर 'क्षमा

(४६)

गुरुजने' असे म्हटले आहे?

विषयांमध्ये गुरुदोषापेक्षा अधिक दोष आहेत, असे चिंतन करून उपसाहावे. १४१

८८ सर्वच आचार्य,गुरु व साधू आपापल्या मतांचे मंडन करतात, त्यात खरा कोण समजावा?

हा प्रश्न बहुतेकांना सुटला नाही तथापि या विषयाचा ठोकताळा असा आहे की, सांगणारा आपल्या मंडनाला जी कारणे देत असेल ती किती महत्वाची आहेत हे ठरविणे नित्य श्रोतृजनांवरच (अवलंबून) असते,....१४३

८९ आपल्याला बुद्धी असली तर शास्त्रातून निर्भय निवड करण्यास काय हरकत आहे?

होय, खाता आले म्हणजे यथारुचीने अन्न खाण्यास काही हरकत नाही; परंतु खाण्याची शक्ती येण्याकरता काही दिवस आईचे दुध प्याले पाहिजे; त्याप्रमाणे निर्णयबुद्धी उत्पन्न होण्याकता काही दिवस गुरुप्रेमाचा अबाधित संस्कार झाला पाहिजे. १४५

९० शिष्याची परीक्षा पाहण्याकरता गुरूने आपली

(४७)

बढाई करावी असे आपण मागे सांगितले आहे, त्यात काही तारतम्य आहे काय?

अवश्य तारतम्य आहे;

१- मी कर्मनिष्ठ आहे, अशी बढाई गुरूंनी केली असल्यास आचरून दाखवावे.

२- वसिष्ठांप्रमाणे मी ज्ञाननिष्ठ आहे अशी बढाई केल्यास व सच्छिष्याचा तिच्यावर विश्वास बसल्यास त्याचा उपाधिमोक्ष गुरूंनी केला पाहिजे,

३- पण मी भगवद्भक्त आहे अशा प्रकारची बढाई कोणत्याही गुरूने शिष्याची परीक्षा पाहण्याकरता करू नये; तर मी भगवंताच्या दासांचा दास आहे असा लीनपणा घ्यावा, कारण भगवद्भक्ति क्षणाभिमानाच्याही विरुद्ध आहे. १४९

९१ तुम्ही श्रीज्ञानेश्वर महाराजांचे शिष्य म्हणवता, तर तुम्ही काय त्यांच्यापेक्षा अधिक उजेड पाडला आहे?

आता सांगितल्याप्रमाणे तात आमच्याकडून पराजयाची इच्छा करतातच. आम्ही ठोंबे निवडलो -

(४८)

त्यांनी काय करावे? त्यांच्या मनात येईल तेव्हा आम्हालां योग्य करतील, असा भरंवसा आहे. १५१

१०
महात्मा

९२ महात्मा कोणास म्हणावे?

काम, क्रोध व लोभ हे तिन्हीही ज्याने सोडून दिले आहेत आणि जो ब्रह्मज्ञानी आहे त्यास!१५२

९३ ब्रह्मज्ञान नसून ज्याने कामादि त्रिरिपूंचा त्याग केला आहे, त्याला काय म्हणतात?

'पुण्यात्मा' ! १५३

९४ कामादि त्रिरिपूंचा त्याग केला नाही;पण जो ब्रह्मज्ञानी आहे. त्याला काय म्हणतात?

त्याला 'ब्रह्मविद्' म्हणतात. १५४

९५ वारंवार महात्मे कोण्या धर्मात उत्पन्न होतात व होत नाहीत?

ज्या धर्मात केवळ निर्गुणोपासना असते किंवा केवळ सगुणोपासना असते, व ज्या धर्मात ईश्वराशिवाय कोणी महात्मा मानला जात नाही, त्या धर्मात

आचार्याशिवाय कोणीच महात्मा झालेला आढळत नाही.

ज्या धर्मात निर्गुण व सगुण दोन्ही उपासना सांगितल्या असून व अद्वैत असून जीवेश्वरांचे ऐक्यप्रयोजन सांगितले आहे, त्या धर्मात वारंवार महात्मे उत्पन्न झालेले दिसत आहेत. पूर्वोत्तर महात्म्यांची समताच ह्याला कारण आहे. १५५

९६ महात्मे सर्वशक्तिमान् असतात हे कशावरून समजावे?

सर्वशक्तिमान् ईश्वराला ते आपल्या इच्छेने कार्य करावयास लावतात म्हणून ! १५६

९७ एवढे त्यांना इच्छासामर्थ्य कशाने येते?

खरा लहानपणा मोठ्या परमेश्वरापुढे घेतल्याने; कारण तशा लहानपणातच ज्ञान व भक्ती एकवटलेली असतात. १५७

९८ खरा लहानपणा कशास म्हणतात?

ईश्वराच्या सत्यत्वापुढे आपले अस्तित्व देखील तुच्छ वाटण्यास ! १५८

९९ द्वैत-अद्वैताच्या समन्वयाची किल्ली कशात

आहे?

गणितातील बिंदु व आनंत्य जशी एक असतात, तसा खरा लहानपणा व खरा मोठेपणा विरुद्ध नाही, असे समजण्यात ! १५९

१०० खऱ्या मोठेपणाचे लक्षण कोणते?

जगताच्या उत्पत्तीचे, स्थितीचे व लयाचे कारण आपण आहो असे समजणे. १६०

१०१ ढळढळीत पापी मनुष्यही कोणत्या लक्षणाने महात्मा समजला जातो?

आपली वर्तमान दुःखे दाखवून ! मी अमुक पाप केले म्हणून मला ही दुःखे झाली आहेत, असे दुसऱ्याला सांगण्याने ! १६१

१०२ सर्वांना सर्वांची जरूर आहे, मग निस्पृह राहणे किंवा विरक्त होणे हे ढोंग नव्हे काय? १६२

नाही. विरक्ताच्या सर्व गरजा परमेश्वरच भागवितो किंवा त्याला हानीचे दुःखही वाटत नसते.

१०३ ज्ञानी व आळशी दोघेही विकारांची उपेक्षा

करतात, तर त्यांच्यामध्यें फरक काय आहे? १६३

आळशी अनिष्ट प्रसंगाने घाबरून जातो व ज्ञानी घाबरत नाही. ज्ञानी अनिष्ट प्रसंगाने घाबरल्या सारखा दिसतो, तथापि त्याचे विवेक, धैर्य सुटत नाही.

१०४ प्रसंगी वाटेल तसे वागण्याची मुभा कोणास आहे?

जन्मभर ज्याने सत्कृत्य केले आहे व पुढेही करील त्यास ! १६६

१०५ अहो क्रोधी नसून क्षमाशील असणे हेच समर्थाचे लक्षण आहे ना?

नाही. **'तपोबल असून सर्व विकारांचा योग्य उपयोग करणे'** हेच समर्थाचे लक्षण आहे.

शास्त्रात, जे अपराध क्षम्य सांगितले आहेत. त्यांचीच क्षमा करावी. सर्वच अपराधांची क्षमा केल्यास महात्म्यास काही पाप नाही; परंतु लोकांचे पाप त्यापासून कमी होत नाही. म्हणूनच जगन्नाथ पंडिताने महात्म्यांच्या क्रोधाचीही प्रशंसा केली आहे.

विश्वाभिरामगुणगौरवगुंफितानां

रोषोऽपि निर्मलधियां रमणीय एव ।
लोकं प्रणैः परिमलैः परिपूरितस्य
काश्मीरजस्य कटुताऽपि नितान्तरम्या ॥

लोकांना सुगंधित करणाऱ्या केशराचा कडुपणाही जसा रम्य वाटतो, त्याप्रमाणे गुणवान् व शुद्धबुद्धी अशा साधूंचे रागे भरणेही गोडच वाटते हा भावार्थ. १७३

१०६ महात्म्यांच्या रागावण्याने प्रेम नष्ट झाला असे समजावे, की आहे तसाच आहे असे समजावे? १७५

सृष्टीचा नियम असा आहे की,

१- बाल्यदशेत **लालन,**

२- मध्यदशेत **सुधारणा,**

३- उच्च दशेत **स्वातंत्र्य;**

हे बहुधा मिळत असते. पैकी मध्यदशेतच महात्म्यांना रागावण्याची पाळी येते. सर्वथा कडेवर बसणाऱ्या मुलाचे पाय ज्याप्रमाणे पक्के होत नाहीत, त्याप्रमाणे मध्यदशेतही लालन केले असता शिष्यांना आत्मविश्वास उत्पन्नच होत नाही. तथापि, **उपेक्षा** मात्र अप्रेमाचीच द्योतक आहे, असे

(५३)

आर्षज्ञ म्हणतात. **द्वेष** मात्र महात्म्यांना कोठेच नसतो.

१०७ मूर्खाचा प्रेम कशाने जडतो?

भयाने ! **'भयबिन प्रेम न हुए गुसायी'** असे तुळशीदास म्हणतात. १७६

१०८ भागवतात प्रल्हादाने, मी तुला भीत नाही, असे देवाला म्हटले आहे, हा याला अपवाद नव्हे काय?

नाही. भगवद्भक्त सर्वदा निर्भयच असतात. पण ते अनन्य असल्यामुळे सविनय असतात. ..१७७

१०९ जो सतत रडतो त्याला देव भेटतो, असे म्हणतात पण भागवतात कधी कधी भक्त हांसतो, असे म्हटले आहे, हे कसे?

तो आपल्या प्रेमभराने हंसतो; संसाराच्या आनंदाने किंवा रडण्याचा कंटाळा येऊन हंसत नाही.१६८

११० जगात अजातशत्रू असा कोण राहू शकेल?

निस्पृह असून दयावान् ! १७९

१११ पापी लोकांचा साधूंनी निग्रह केला आहे तेव्हा त्यांना दयाळू कसे म्हणता येईल?

(५४)

त्यांचा तो निग्रहच अनुग्रहरूप म्हणून शास्त्रात सांगितला आहे. **'दंडोऽपि तेऽनुग्रह एव संमतः ।'** असे वचन आहे म्हणून दोष नाही. १८०

११२ अशाने तर कोणाचे गुणदोष कोणाला पाहताच येणार नाहीत?

पहावे म्हणतो कोण? दोष आपलेच पहावेत; दुसऱ्याचे पाहण्यात काही अर्थ नाही, **'कासया मी दोष पाहू आणिकांचे । मज काय त्यांचे उणे आहे'** अशी साधूक्तिही आहे. १८१

११३ मग महात्म्यांनी दुसऱ्यावर टीका केलेली आढळते, ती कां?

एका व्यक्तीच्या देहात सर्व दोष दाखविणे अशक्य होईल म्हणून समष्टीतून कोठून तरी दोष दाखविले आहेत; ते त्यांचे करणे मूर्खाला दुसऱ्यासंबंधी वाटते. पण तसे नाही...१८२

११४ महात्मे पुरुषांनी पापी लोकांना द्वेषून टाकावे की नाही?

नाही; द्वेष पापाचा करावा,पापीलोकांचा करू नये.१८३

(५५)

११५ विद्वानाने नेहमी अविद्वानाचा अपमान करावा काय?

मुळीच करू नये; कारण विद्या घोकणे जरी आपल्या प्रयत्नाच्या अधीन असले, तरी वेळेवर सुचणे हे परमेश्वर कृपेवरच अवलंबून आहे.... म्हणून कोणाचाही अपमान करणे उचित नव्हे. १८४

११६ पुराणात अवतारांची कृत्येही सांगितली आहेत, व जीवांची कृत्येही सांगितली आहेत, त्यांचे कोणी असे अनुकरण करावे?

वर्तन श्रुत्यनुसार असेल तर कोणीही कोणाचे अनुकरण करावे.श्रुतिविरुद्ध कोणाचेही कोणी अनुकरण करू नये; २०३

११७ कोणी मी मुक्त आहे असे म्हणून भलते करू लागेल तर कसे करावे?

मुक्त आहे की नाही हे ओळखता येणे शक्य नाही. तथापि असे करणाऱ्याला चोप दिला असता पाप नाही असे मात्र मी शास्त्रबलाने स्पष्ट म्हणतो.

११८ ज्ञानाने लोकांवर छाप बसते काय?

(५६)

लोकांवर छाप बसण्याकरता ब्रह्मज्ञान नाही. ...लोकांवर छाप बसणे हे तपाचे किंवा पुण्याचे फल आहे, ज्ञानाचे नव्हे. २०४

११९ पण कर्मठ लोक चमत्कार नसेल तर ज्ञानी पुरुषाची निंदा करतात !

खुशाल करोत.त्यांचीही निंदा करणारे विषयी लोक आहेतच. शिवाय आपली निंदाच कोणी करू नये अशा प्रकारचा आग्रह धरून बसणे हे ब्रह्मज्ञान नव्हे. २०६

१२० चमत्कार, सदाचार व ब्रह्मज्ञान यांपैकी लोक कशाला मान देतात? २०९

१- मूर्ख व नीच पुरुष चमत्कारालाच मान देत असतात.

२- मध्यम पुरुष आचाराला मान देत असतात; कारण नुस्ते चमत्कार गारुडीही करतात असे त्यांचे म्हणणे असते.

३- उत्तम पुरुष ब्रह्मज्ञानालाच मान देत असतात. चमत्कार हे बंधन व आचार हे प्रारब्धमूलक आहेत असे त्यांना ठाऊक असते.

४ - चमत्कार हा इहलोकीच तितक्या वेळेपुरता कामी पडतो,

५ - आचार हा लोकांना अनुकरण करण्याकरता उपयोगी येतो,आणि

६- बुद्धी ग्रंथरूपाने अजरामर कीर्ती करून ठेवते

१२१ मोठेपणाची किंमत कोणाच्यापुढे नसते?

ज्यांच्या मनात चमत्काराची अभिलाषा आहे, त्यांच्या मनात मोठेपणाची किंमत नसते. ते एकवेळ श्रीरामासारख्यांवर विश्वास ठेवीत नाहीत, परंतु घरच्या बायकोच्या अंगात येणाऱ्या पिशाचावर विश्वास ठेवतात. त्यांच्या देवपाटात शालिग्रामाच्या बरोबरीने झोटिंगाच्या व पीराच्या मूर्ती असतात !

हे लोक कितीही धार्मिक असले तरी यांच्यावर विश्वास ठेवू नये. कामनेनुसार यांचे धर्म प्रतिदिनी निरनिराळे बदलत असतात. तहानेल्याला पाणी देण्याचा देखील हे बदला इच्छित असतात.यांच्या येथे जेवल्यानेही शहाण्या लोकांची अपकीर्ती होत असते, म्हणून बहुधा त्यांची घरे टाळावीत. रामराम म्हणण्याऐवजी हे लोक

दोम्दोम् करीत असतात. २१०

१२२ चमत्कार सगळे खोटे आहेत काय?

बिलकूल नाहीत; परंतु ते गौण आहेत. ''त्यांची आशाच असेल तर आपल्याच इष्टदेवतेपासून ते मिळावेत, नाही तर नकोत'' इतके तरी धैर्य साधारण शाहाण्या धार्मिकाने धरले पाहिजे. २१२

१२३ धार्मिक ढोंग उघडकीस आणावे की नाही?

खऱ्या धार्मिकापुढे उघडकीस आणावे व अधार्मिकापुढे ढोंगी तरी धार्मिक बरा असे म्हणून चालू द्यावे. २१५

१२४ अधिकारी कोणाला म्हणतात ?

जो ज्याची इच्छा करील तो त्या वस्तूचा अधिकारी. २१८

१२५ अधिकारी पुरुषात किती गुण पाहिजे?२१९

१- वस्तूची इच्छा; २- त्या वस्तुवाचून इतर नको अशी त्यागबुद्धी आणि ३-इष्ट वस्तू मिळविण्याच्या मार्गातील अडचणी सोसण्याचे धैर्य; हे तीन गुण अधिकारी पुरुषाने अवश्य मिळविले पाहिजेत. २१९

१२६ गुरुजवळ जाण्यास अत्यंत पात्र नाही असा

कोण ?

मनुष्यभिन्नच नित्य भगवत्स्वरूप असते, असे मानणारा ! २२०

१२७ जन्मभर ध्यान केले तरी कोणाला साक्षात्कार होत नाही?

एक वेळ ठेवलेली निष्ठा सोडतां येण्याची ज्याला संवय लागली आहे त्याला ! २२१

१२८ कोणाचा फायदा होत नाही ?

साधूजवळ मानीपणा धरून राहतो त्याचा!२२२

१२९ कधी फसत नाही कोण ?

ज्याला सर्वस्व अर्पण करता येते तो; किंवा माझे काहीच नाही असे समजतो तो ! २२३

१३० नित्य फसणारा कोण ?

जो जगात माझे काही आहे असे समजतो तो; किंवा अर्पण करताना ज्याला आपल्याकरता काही राखून ठेवावे लागते तो ! २२४

१३१ चंचल कोण ?

ज्याची कोठेही निष्ठा नाही तो ! २२५

१३२ निष्ठा कशाला म्हणतात ?

ज्याविषयी विश्वास असेल तोच आपल्या सुखदुःखात मित्र आहे असे वाटणे.२२६

१३३ विश्वास कोणावर ठेवावा ?

आपले थोडेसेही वाईट पाहून ज्याला वाईट वाटेल त्यावर ! २२७

१३४ शुद्ध केलेला धर्मही केव्हा पापरूप होतो ?

विपुलाप्रमाणे गुरुजवळ झाकून ठेवला असता येथे कैमुतिक न्याय आहे हे लक्षात ठेव.२२८

१३५ अतिपरिचयाने गुरूंची अवज्ञा होण्याचा संभव असतो, तेव्हा त्यांच्याजवळ सतत राहून ज्ञान संपादन कसे करावे ?

गुरूच्या अतिपरिचयापेक्षाही विनयाचा व नमस्काराचा अती परिचय करून घेऊन ! २२९

१३६ सच्छिष्य व असच्छिष्याची साधी परीक्षा कशी करावी ?

योगद्वाराने परीक्षा पाहणे कठिण आहे, तथापि सोपी परीक्षा ही आहे की- गुरूने आपली बढाई मुद्दाम

(६१)

शिष्याजवळ करावी. तिचे योगाने सतावर पार्थाप्रमाणे व असतावर दुर्योधनाप्रमाणे परिणाम होतो. २३०

१३७ कुतुष्ट कोण ?

सांप्रदायिक बाह्यचिन्हावर संतुष्ट राहतो तो.२३१

१३८ आरुढपतित कोणास म्हणतात?

सांप्रदायिक आंतर् चिन्हांचा लाभ झाला नाही म्हणून बाह्य चिन्हांचाही परित्याग करतो तो! आणि वरचे साधन प्राप्त झाले असता खालचे साधन बलाने करतो तो ! २३२

१३९ शांत कोण ?

मूर्खाच्या बोलण्याला भिऊन जो आपले कार्य सोडून देत नाही तो ! २३४

१४० धीर कोण ?

सुखाने फुगत नाही व दुःखाने रडत नाही तो ! २३५

१४१ वीर कोण ?

सत्कर्मामध्ये उत्साह धारण करणारा!२३६

१४२ शूर कोण ?

(६२)

जो इंद्रिये व मन आवरून धरतो तो!२३७

१४३ मेधा कशास म्हणतात ?

शास्त्रीय गुण कोठूनही उचला येतात त्यास!२३८

१४४ दीन कोण ?

माझ्याप्रमाणे ज्याला आपल्या स्वतःचा संशय येतो तो ! २३९

१४५ इंद्रपदासारखे ऐश्वर्य मिळाले तरी काय टाळावे?

शास्त्राविरुद्ध वर्तन व मूर्खाशी भाषण !

१४६ महामूर्ख कोण ?

वेदान्तदृष्टीने ज्ञान होईपर्यंत सर्वच जरी अज्ञानी आहेत, तरी अज्ञानी असून मी अज्ञानी आहे असे ज्याला वाटत नाही तो महामूर्ख ! २४०

१४७ मूर्खाजवळ आपला साक्षात्कार प्रगट करावा की नाही ? प्रगट केल्यास त्रास होतो, नाहीतर खोटे बोलण्याचे पाप घडते ?

निस्पृहाने साक्षात्कार प्रगट करू नये. खुशाल नाही म्हणावे; व त्याबद्दल परमेश्वराला क्षमा मागावी. २४२

(६३)

१४८ नित्य खोटे बोलणे कोणास शोभते?

आपला चांगुलपणा किंवा साक्षात्कार झांकून टाकतो त्यास !

जातो स्थळ ते सांगेना । सांगितले तरी तेथे जाईना । आपुली स्थिति अनुमाना । येवोंचि नेदी ।।

१४९ गंभीर कोण ?

आपले पुण्य बाहेर न बोलणारा ! २४४

१५० वासनाक्षय केव्हा झाला समजावा?२४५

प्रवृत्ती व निवृत्ती समान वाटतील तेव्हा!

१५१ निरहंकार कोण ?

आपल्या हातून भूतांचा अपमान होऊ नये असे ज्यास वाटते तो ! २४६

१५२ गर्विष्ठ कोण ? २४७

थोडक्याच ज्ञानाने कर्तव्यशून्य होतो तो!

१५३ साधारणतःलोकांचे लक्ष कठिणाकडे जाते, सोपे साधन त्यांना आवडत नाही; असे कां होते?

बुर्खा घातलेल्या स्त्रीला पाहून तिच्याविषयी

(६४)

ज्याप्रमाणे कामी लोकांची ईर्ष्या अधिक वाढते, त्याप्रमाणे मूर्ख मनुष्याचे मन, निष्ठा नसल्यामुळे ज्या गोष्टीला अधिक पडदा असेल अशा साधनाकडे जास्त धाव घेते. वस्तुतः विचार केला तर .... कोणत्याही क्रियेवर निष्ठा ठेवली म्हणजे झाले. २४९

१५४ भगवंताची नांवे घेणाऱ्यास भगवान् लवकर कां पावत नाही?

नांव घेणारा जेव्हा त्याला हांक मारतो, तेव्हा तो येणार नाही असेही त्याला वाटत असते; आणि भक्ताची मनोवृत्ती खरी करणे परमेश्वराचे बिरूद आहे म्हणून तो पावत नाही. २५०

१५५ आमची घटकाभर वृत्ति स्थिर होते ती परमात्मा आला म्हणून की काय ? २५१

होय तो येत असतो परंतु तितक्यात तुम्हीच संशय काढता की तो अझून कां आला नाही म्हणून!

१५६ वृत्ति हटाने स्थिर होते किंवा निष्ठेने ?

निष्ठेने ! निष्ठेने होणारी एका घटकेची जी स्थिरता असते तितकी हठाने करण्याला जन्मच लागतो. २५२

(६५)

१५७ परमेश्वरावर सर्व भार टाकून दिल्याने मनुष्य आपल्या कर्तव्यातून मोकळा होतो काय? २५४

पण भार टाकून देणे हे तरी एक कर्तव्यच आहेना? सर्व भार परमेश्वरावर टाकून द्यावा हे म्हणणे जितके सोपे आहे, तितके ते करणे सोपे नाही.

१५८ केवळ रडणाऱ्याला परमेश्वर मिळतो असे म्हणतात, ते खरे आहे काय ?

होय, खरे आहे; पण त्या रडण्यातही एक प्रकारचे धैर्य पाहिजे. घडीभर हांसणाऱ्याला परमात्मा मिळत नाही. किंवा रडण्याचा कंटाळा येऊन नंतर ते सोडून देतो, त्यालाही मिळत नाही. २५५

१५९ अहो पण रडून रडून जन्म गेला व परमात्मा न मिळाला तर मग कसे करावे ?

इतके जन्म जसे परमात्मा न मिळण्यात गेले तसा हाही एक जन्म जाऊ द्यावा पण फुकट गेला असे मात्र समजू नये. २५६

१६० पुष्कळ लोक काही वर्षे एखादा नियम करून मग सोडून देतात ते कां ?

(६६)

ते पूर्वी मनापासून करीतच नाहीत. मनापासून केलेला नियम कधीही सोडता येत नाही. झोपेत दांत खाण्याची संवय देखील मनुष्याला आपल्या इच्छेने सोडता येत नाही. **मनापासून केलेला नियम मध्यंतरी सुटला, तरी पुन्हा येऊन जुळतो.**

ाच्याविषयी मीच उदाहरण आहे. माझे बाळपणीचे शैव-नियम लोणीस प्रसंगाने सुटल्यामुळे पुन्हा जसेचे तसेच कायम झाले. २५८

२६१ जो पापी असेल त्याला किती बहिष्कार घालावा?

फक्त त्याच्यासारखे आपण न करण्या-इतका! २५९

१६२ शरीराने केलेल पाप खरे समजावे, की मनाने केलेले ?

जे पाप शारीरिक असते ते पाप सर्वांनी शरीराने घडले असता खरे समजावे, व योगियाने मनाने घडले असताही ते खरे समजून योगसामर्थ्याने त्याची निवृत्ती करावी. २६०

१६३ एखादा विकार प्रबल झाला असेल व तो

(६७)

आपले कार्य केल्याशिवाय रहात नसेल, तर कसे करावे ?

कार्य घडू देण्यापूर्वी आपला विकार लोकांस दाखवून त्यांस हुषार करून द्यावे. २६१

१६४ पण मनात आलेला विकार इतका वेळ पर्यंत राखून ठेवण्याचे ज्यांना सामर्थ्य नाही, त्यांनी कसे करावे ?

त्यांनी वाटेल तसे करावे; आम्हाला विचारण्याची आवश्यकता नाही. भगवान् भास्करनंदन (यमराज) त्याला सांगण्याला समर्थ आहेत. २६२

१६५ वाटेल तसे श्रम पडले तरी काय केले पाहिजे?

चित्ताचा निरोध ! २६३

१६६ रसना आणि उपस्थ जिंकण्याचा प्रथमारंभी उपाय कोणता करावा ?

काला करून जेवण्याचा नियम करणे व स्त्रियांचे ठिकाणी मातृबुद्धी करून त्यांच्याशी भाषण वर्ज्य करणे, हे दोन उपाय प्रथमारंभी, दोहीसही जिंकण्यास उत्तम आहेत. पुढील उपाय शास्त्रात आहेतच. २६४

(६८)

१६७ सरळ कोण ?

आपले दोष सांगतो तो ! २६५

१६८ प्रमत्त कोण ?२६६

वारंवार दोष कबूल करून पुन्हा तेच करतो तो!

१६९ अतिवादी कोणास म्हणावे ?

१- जो दृष्टान्ताला सिद्धान्ताच्या जोडीने आणून बसवितो,

२- जो आप्तवाक्यावर शंका घेतो व

३- जो वेदवाक्यावर शंका घेतो, त्या तिघांस अतिवादी म्हणतात. २६७

१७० नेहमी शंका कोणाविषयी घ्यावी?

इंद्रिये व मन यांविषयी ! २६८

१७१ इंद्रियरोध होत नसल्यास कसे करावे ?

रोधापेक्षा चांगले काम असेल त्यात मन घालावे. २६९

१७२ रोधापेक्षा चांगले काम कोणते असणे शक्य आहे?

संतसेवा किंवा भक्तप्रेम ! २७०

१७३ कोणाचे शमदम निरर्थक आहेत?

आळसाने करणाऱ्याचे ! २७१

१७४ स्त्रियांचा स्पर्श झाला असता ज्याला कामोत्पत्ती होणार नाही असा कोण आहे?

शुकाचार्य; किंवा ज्याच्या मनात भीती भरली आहे तो व षंढ ! तथापि भीती भरलेल्याचा देखील भरंवसा नाही, म्हणून स्त्रियांना स्पर्श न करणे हे उत्तम. २७२

१७५ आपल्या इंद्रियांवर व मनावर विश्वास मागे कोणी टाकला होता काय?

कोण्याही शहाण्याने टाकला नाही. २७३

१७६ सत्त्व कशाला म्हणतात?- धैर्याला !२७५

१७७ केवळ शमदमादिकाला सत्त्व कां म्हणत नाहीत?

केवळ शमदमादिक स्वभावाने तामस अशा पशुयोनीतही असतात. गाई वगैरे स्वभावतःच मांस खात नाहीत म्हणून त्यांना अहिंसा धर्माचे फळ मिळते काय? संकल्पाचा जय केल्यावाचून स्वाभाविक सत्त्वगुणानेच जर

मोक्ष होईल तर दगडासारखा कोणीच योगी नाही म्हणावयाचा? ''अशक्तः सहजः साधुर्वृद्धा नारी पतिव्रता'' हा उपहास अशा मूर्खाचा नव्हे तर कोणाचा? वाईट वृत्ती उत्पन्न होतात परंतु त्यांच्याशी जो नित्य युद्ध खेळत असतो तोच खरा सात्त्विक होय. २७६

१७८ पण अशाने मनुष्याला सुख कसे मिळेल ?

बरे, असे न केल्याने तरी कोणाला सर्व सुख मिळते आहे काय? खाटकांना बकरी चिरण्यामध्ये जसे सुख वाटते तसे महात्म्यांना ही वृत्तींची चेंदमार करण्यात सुख वाटते, झाले. २७७

१७९ मनोविकारांचा उपयोग करावा, रोध करावा, की नाश करावा?

विकारांची चौथी दशा तुला समजली नाही. विकारांच्या दशा चार आहेत. **नयन, रोध, उपयोग** आणि **नाश.** नाश सर्वांना संमतच आहे.

.... समाधी नसेल अशा वेळी **व्युत्थानात विकारांचा उपयोगच करून घ्यावा,** असे माझे मत आहे.

१- परोपकारादि **विहिताची पुष्टी**

२- **निषिद्धाचा परिहार,** किंवा

३- सात्त्विकभूत्यर्थ **जनप्रचालन,** इत्यादि विकारांचे योग्य उपयोग होत. २८२

१८० मूर्ख लोक धर्माची नेहमी टवाळी करितात, ती ऐकून धर्म सोडून द्यावा असे वाटते?२८५

कां? कायद्याची टवाळी करणाऱ्या मूर्खांच्या भीतीने कोण्या राजाने आपले कायदे नाहीसे केले आहेत काय?

१८१ मंत्र, औषधी गुप्त कां ठेवाव्या ?

भोजनाप्रमाणे दृष्ट लागू नये म्हणून ! २८६

१८२ मानसपूजेमध्ये जे आपल्याला संशय उत्पन्न होतात. त्यांचे निवारण कसे करावे ?२८८

मनास पुसावे. मनच प्रथमपासून योग्य समजले म्हणजे तसे संशय उत्पन्न होत नाहीत. अथवा सोवळ्या ओवळ्याची मानसपूजेला फार अपेक्षा धरू नये, म्हणजेही संशय उत्पन्न होत नाहीत.

आता अशुचि मानसपूजा हा दोष असेल पण संशय येणे हा त्याहीपेक्षा मोठा दोष आहे. अशुचि ध्यान

करण्याचा जो निषेध सांगितला आहे ते ध्यान निराळे आहे.

१८३ कितीही दुःखे आली तरी ती कोण सहन करू शकतो ? × भगवन्निष्ठ ! २८९

१८४ संकटसमयी धैर्य कोणास येते ? २९०

परमेश्वर दीनांचा सहकारी आहे, तो मला दूर टाकणार नाही, असे समजून जो त्यास शरण जातो त्यास!

१८५ निष्ठा दृढ कशी करावी ?

समजुतीने किंवा संवयीने ! २९१

१८६ निष्ठेतील मुख्य कठिणपणा व सोपेपणा कोणता ?

बसूं न देणे हा कठिणपणा व बसवून घेणे हा सोपेपणा ! २९३

१८७ निष्ठा आपोआप बसते की बसवून घ्यावी लागते ?

आपण होऊनही बसते व शहाण्यांना ठेवताही येते. ज्ञानावर उपपत्तीमुळे आपण होऊन बसते व कर्मादिकांवर ठेवावी लागते. २९५

१८८ निष्ठा न बसेल तर कोठे तरी बसवून घ्यावी

की आपोआप बसण्याची वाट पहावी?

शहाणे तिला कोठे तरी बसवून घेतात; आणि मूर्ख आपोआप निष्ठा बसण्याची वाट पहातात. आपोआप निष्ठा बसण्याची वाट पहाण्याइतके आयुष्य कोणाच्या हातात नाही; व निष्ठेवाचून मेल्यास पुढच्या जन्माची सोय नाही म्हणून शहाण्याचे करणे तुला संमत असू दे. २९६

१८९ भाषण युक्तीचे संमत मानावे की निष्ठेचे संमत मानावे ?

१. केवळ युक्तीचे भाषण कोठेच संमत मानू नये.
२. श्रुतियुक्ति अनुभवसहित भाषण ज्ञानात संमत मानावे.
३. आणि इतरत्र निष्ठेचेच भाषण संमत मानावे.

कारण ज्ञानावांचून सर्व युक्ती विकारात्मक असतात. .....म्हणून वस्तुनिर्णयाविषयी व्यवहारातही युक्तीची अपेक्षा असली तरी कर्तव्यनिर्णयात निष्ठेचेच महत्त्व अधिक आहे. २९७

१९० तर मग दुसऱ्याच्या निष्ठेबरोबर आपण वहात जावे काय ?

मुळीच नाही. **आपली निष्ठा कायम ठेवून**

१९३ अहो पुष्कळ भक्त दुःखी दिसतात ना?

अरे, तुला दिसतात की ते होऊन सांगतात? पहिल्या पक्षी तुझ्यात कमीपणा असतो व दुसऱ्यापक्षी त्यांच्या भक्तीत कमीपणा असतो. ३०५

१९४ अहो पण आर्त भक्त देखील परमेश्वराला पसंत आहेत असे गीतेत म्हटले आहे ना?

आहेत. परंतु एकदम दहापांच देवाचे नवस करणारे नकोत. निष्ठावान पाहिजेत. ३०६

१९५ अहो पण एका देवापासून दुःख दूर झाले नाही तर दुसऱ्या देवाकडे जाण्याला काय हरकत आहे?

पुष्कळ प्रतिबंध आहेत.

१- एकतर, देव दोन नाहीत.

२- दुसरे एका देवात सामर्थ्य जर कमी आहे तर दुसऱ्या देवात ते जास्त असेल कशावरून?

३- तिसरे समान गुणाच्या एका पाण्याने तहान जात नाही म्हणून तशाच गुणाच्या एका दुसऱ्या पाण्याकडे धाव घेण्यासारखे ते हास्यापद आहे.

४- आणि शेवटी अशा निष्ठारहितांना कोणताच

दुसऱ्याच्या निष्ठेला अनुमोदन द्यावे; किंवा तो जर आपली निष्ठा हाणून पाडण्याचा प्रयत्न करीत असेल तर आपणही त्याची निष्ठा हाणून पाडण्याचा प्रयत्न करावा. परंतु हाणून पाडण्याचा हा मार्ग कनिष्ठ आहे, इतके समजून असावे. २९८

१९१ निष्ठा मेल्यावर कायम राहते काय?

होय. निष्ठा चांगली असो की वाईट असो, तिचा नाश कोणीच करू शकत नाही. धर्माचे वैर दुर्योधनाने नरकात सुद्धा सोडले नाही असे म्हणतात. २९९

१९२ 'यस्यानुग्रहमिच्छामि तस्य सर्वं हराम्यहम्' ज्याच्यावर मी अनुग्रह करतो त्याचे सर्वस्व हरण करतो असे भगवंताने म्हटले आहे. मग सुदामदेवाला सोन्याची नगरी कां दिली?

पण ते देणे, अत्यंत अनुग्रहात एक अडथळाच झाला, असे कोण म्हणत नाही? रावणापेक्षा बिभीषणाला अडथळा झाला असे सर्वच समजतात. शिवाय, ज्याची आसक्ति गुंतून पडेल असे असते, अशाचेच सर्व परमात्मा हरण करतो. ३०३

देव पावत नाही. ३०७

१९६ देव जर भक्तांची काळजी घेतो तर तो आमच्या तोंडात घास आणून कां घालीत नाही?

तूं भक्त नाहीस म्हणून. आणि प्रश्न विचारण्याची वगैरे काळजी तूं आपली तूंच करीत आहेत म्हणून. ३०८

१९७ शास्त्रात प्रायश्चितच नाही असे पाप कोणते?

कोठेही विश्वास नसणे असा नास्तिकपणा. **''अविश्वासियाचे शरीर सुतकी''** ३०९

१९८ जो कोणावरही विश्वास ठेवतो तो खात्रीने फसतो ना?

जो कोणावरही विश्वास ठेवीत नाही त्याचाहि खात्रीने नाश होतोच; म्हणून परमात्मा व गुरु, वृद्ध यांचे ठिकाणी दृढनिष्ठा ठेऊन तदन्वये व्यावहारिकांवर विश्वास ठेवून असावे. ३१०

१९९ रागद्वेष गेले हे केव्हा समजावे?

रागद्वेषांचा द्वेष शांत होईल श्तेव्हा !३१८

२०० तोपर्यंत कसे करावे? २१९

शुद्ध रागद्वेषांनी अशुद्ध रागद्वेषांचा जय करावा.०००

कव्हर १

कव्हर २

श्रीगुलाबरावमहाराज हे वयाने विशीचे होते. त्यांनी डार्विन-स्पेन्सरादी अनेक युरोपियन तत्वज्ञांच्या चिंतनातील अपुरेपण दाखविले. त्यासाठी संदर्भ-पुस्तकांची पेटी डोक्यावर घेऊन गावोगावी पायीच हिंडत. आपल्या प्राचीन रुषीमुनीचे म्हणणेच कसे बरोबर आहे. हे दाखवून देत.

समाजाच्या शिक्षणासाठी डोक्यावर पेटी घेऊन हिंडणारे जगातील एकुलते एक उदाहरण ! अन् तेही एका चक्षुहीन सत्पुरुषाचे ! 'गॉड मॅन'चे !

'लोकांच्या कल्याणा संतांच्या विभूती, देह कष्टविती '' हेच खरे !

कव्हर ३

कव्हर ४

साहित्य सम्राट न. चि. केळकर -

या प्रश्नोत्तरात समर्पकता व मार्मिकता विलक्षण भरली आहे. ती इतकी की, असे प्रश्न विचारणारा व त्यांची उत्तरे देणारा यांना खरोखरच धन्यवाद आहेत.

महाभारतातील 'यक्षप्रश्नां'ची आठवण हा ग्रंथ वाचून होते. ही प्रश्नोत्तरे भारतातील प्रश्नोत्तरांइतकी चांगली असून शिवाय संख्येने कितीतरी विपुल आहेत.

प्रस्तुत ग्रंथातील प्रश्नांनी धर्म व व्यवहार यातील शेकडो कानेकोपरे अशा उत्तम रीतीने धुंडाळले असून, त्यांच्या उत्तरांनीही असा स्वच्छ प्रकाश पाडला आहे की, वाचकाला सुचलेल्या स्वतःच्या शंकांचे निरसन तर होईलच, परंतु आपल्या शंकास्थानासारखी आणखी कितीतरी शंकास्थाने असू शकतात, किंबहुना चिकित्सक बुद्धीला अंत नाही, असे समजून आल्याने मौज वाटते. ''खडे तात्विक बोल व सुटी सुभाषिते, हा उत्कृष्ट ज्ञानप्रद वाङ्मयाचा एक चांगला नमुना व कसोटी आहे.'' श्रीगुलाबरावमहाराज यांच्या ग्रंथात वरील दोन्ही प्रकारचे वाङ्मय बरेच आहे.